

Nad edicí kutnohorských manuálů útrpného práva.¹

Kutné Hoře, po Praze nejvýznamnějšímu městu starého českého státu, udělil právo hrdelního soudu již Jan Lucemburský r. 1329. V 16. století, kdy vznikla smolná kniha, která je předmětem našeho zájmu, byla sice již největší sláva kutnohorských stříbrných dolů věcí minulosti, ještě stále se však čile dolovalo a kutnohorská mincovna byla nejproduktivnější v celé České koruně.² Město samo mělo okolo 10 000 obyvatel, lidnaté a neklidné však bylo i jeho hornické a zásobovací zázemí. Vydaná smolná kniha je pro předbčlohorské období jedním z nejvýznamnějších pramenů tohoto typu. Editoři ji zpřístupnili účelnou registrovou formou. Regestáři předsadili stručný úvod, edici vybavili trojicí rejstříků: geografickým, věcným a jmenným přehledem odsouzených. Na závěr připojili 13 ukázek nejzajímavějších zápisů a slovníček dobových výrazů.

Smolná kniha souvisí s působením městského soudu, složeného ze členů městské rady. Jeho působnost se vztahovala na město i jeho často vzdálené okolí. Kniha obsahuje agendu oné části trestního - hrdelního soudnictví, které se až na výjimky týkalo osob bez kutnohorského městského práva (editoři říkají "prostého - nemajetného lidu a deklasovaných živlů" - s. 6). Případy týkající se měšťanů byly zanášeny do radních manuálů, které jsou v Kutné Hoře zachovány od r. 1529. Jen títo delikventi, na rozdíl od lidí evidovaných smolnou knihou, se po r. 1548 odvolávali od rozsudku městského soudu k pražskému soudu apelačnímu. Toto zajímavé zjištění provázejí editoři komentářem, že odvolání nepřicházelo u nemajetných obyvatel v úvahu (s. 6).

Smolná kniha obsahuje dva nezávislé, časově odlehlé prameny. Prvých 67 zápisů napsal jménem neznámý krevní písař v letech 1521-1532. Jen zčásti popsanou knihu zaplnil pak dalšími 315 zápisy v letech 1522-1571 další, též neznámý písař.³

Kniha je česky psaný čistopis, jehož protokoly vždy sumují celý případ. Obsahují datum útrpného výsledku, resp. exekuce, charakteristiku delikventa, přehled jeho provinění, způsob výsledku (dobrovolně nebo na mučidlech), rozsudek a záznam o jeho vykonání.

Ve většině ze 382 podchycených případů vyšlo najevo, že delikvent se dopustil většího počtu trestných činů, převážně závažných. Tomu odpovídalo množství trestů smrti - 251 ortel. Takřka třetina z nich znamenala přitom trest kvalifikovaný - od vpletení do kola až k nabodnutí na rožeň. Převážně za mravnostní přečiny byly udělovány nižší tresty: vypovězení z města a výprask u pranýře. Jen 11 osob bylo propuštěno bez trestu (kupodivu šlo o obžalované z krádeží a vražd), v 17 případech - hlavně v první části knihy - trest není uveden.

Porovnáním s Koldínovými Právy z r. 1579 zjistili editoři, že tresty vynesené kutnohorským tribunálem odpovídají - až na mírnější hodnocení cizoložství a bigamie - pozdější Koldínově normě, z čehož usuzují, že "textaci Koldínova zákoníku ovlivňovala již zavedená praxe" (s. 15). V Bričeho Právech z r. 1536 jsou tresty uváděny ještě nejasně a nedůsledně.

Editoři rezignovali na bližší sledování charakteristik delikventů, soudí pouze, že v případě pachatelů lehčích provinění "šlo bezesporu o osoby, které byly k trestné činnosti víceméně donuceny složitými a nesnadnými životními poměry a podmínkami"; u těžkých zločinců připouštějí, že šlo o deklasované živly nejhoršího druhu. Řada

z nich byla mnohonásobnými vrahy, zejména od konce 50. let je možno sledovat působení loupežných tlup. Oblastí páchaní trestné činnosti nebyla jen vlastní Kutná Hora, ale celý kraj od Železných hor až k Praze, hlavně širší Kutnohorsko a Čáslavsko.

Editoři chápou smolnou knihu především jako pramen k poznání sociálních dějin prostého nemajetného lidu. Poslání hrdelního soudu pak podle nich spočívalo "ve výkonu trestního práva, které bylo nástrojem k ochraně zájmů vládnoucí třídy". Podívejme se blíže na jejich cennou edici a pokusme se z ní získat některé další, podrobnější informace.

V prováděných sondách se vzhledem k samostatnosti obou částí smolné knihy můžeme pokusit o vzájemné porovnání obou časových rovin. Srovnatelnosti napomáhá skutečnost, že jak léta 1521-32, tak 1552-71 byla obdobími míru v zemi. Nejdříve tedy porovnejme frekvenci případů v obou souborech zápisů. Ve starším jich bylo na 12 let (bez mezer 10) zaznamenáno 67, v mladším za dvacet let 315. Jestliže tedy ve dvacátých letech připadalo na jeden rok něco více než 6 případů, v 50. letech stoupla roční kvóta na 13 a v 60. resp. na počátku 70. let to bylo již průměrně 18 případů ročně.⁴

Ve 20. letech nebyla ovšem frekvence případů zdaleka pravidelná. I když řada zápisů není datovaná, je z jejich polohy v kontextu knihy zřejmé, kam zhruba patří. Zřetelně pak vystupuje skutečnost, že po úvodních třech letech s frekvencí asi 5 případů ročně stoupl v letech 1524-26 a 1528 počet zápisů na 10 ročně, zatímco v letech 1527 a 1529-32 se objevují opět pouze jednotliviny nebo dokonce není zaznamenán žádný případ. V období 1552-71 je frekvence zápisů daleko pravidelnější - s výjimkou roku 1562, pro který obsahuje smolná kniha jen 3 případy.

Růst agendy hrdelního soudu přitom nelze zcela vysvětlit jen zvýšením počtu lehkých deliktů. Struktura trestné činnosti zůstala v mladším období zhruba tatáž, diferencovaly a zostřily se popravky, zároveň vzrostl podíl lehkých trestů. Zatímco ve 20. letech znělo na smrt 84 % rozsudků, v letech 1552-71 to bylo již jen 66 %.⁵ Je tedy třeba počítat s tím, že se v mladším období rozsah hrdelní agendy kutnohorského městského soudu proti 20. letům zhruba zdvojnásobil z maximálně 10 případů ročně až ke 20 (maximum r. 1566 bylo 26 odsouzených delikventů). Nízké počty zápisů na počátku a konci 20. let, které snižují průměr této dekády, lze přičíst pravděpodobným změnám ve vedení hrdelní agendy ve městě: např. jejím postupným vyčleňováním z nerozlišených soudních manuálů po r. 1520; naopak úbytek okolo r. 1530 můžeme vysvětlit např. postupným přechodem krevního písaře k jiné agendě. Připomeňme, že právě od r. 1529 začíná ve městě souvislá řada radních manuálů se zápisy o trestních případech měšťanů. Skutečnost, že editoři smolné knihy nenalezli ruku krevního písaře v žádném z protokolů rady, ještě neznamena, že se nemohl uplatnit v některém jiném úřadě města. Mnohé kancelářské pomůcky byly pak i v 16. století vázány svým vznikem ad personam, takže nový krevní písař si mohl zavést vlastní manuál. Takovéto hypotézy by ovšem - při jisté dávce štěstí - mohl potvrdit nebo popřít jen další soustavný paleograficko-diplomatický průzkum kutnohorských knih i akt dané doby.

Sledování proměn teritoriální struktury trestné činnosti by mohlo také alespoň něco napovědět o tom, proč roste počet případů ve smolné knize. Vyhodnocením údajů edice získáme následující tabulku s údaji zaokrouhlenými na celá procenta:

Teritorium:	1521-32	1552-71
Kutná Hora	22	31
okolí města	40	30
širší frekventovaná oblast	29	32
neuvedeno	9	7
celkem	100 %	100 %

I když tabulka naznačuje některé změny v mladším období, nelze touto formou skutečné proměny dostatečně jasně znázornit. Mapa by byla vhodnější. Je pouze zjevné, že v mladším období narostl podíl ryze kutnohorských případů. Zvýšilo se především množství prohřešků proti normám dobové morálky: od prostituce až po utrhání na cti a blasfemii. Podíl deliktů spáchaných v okolí města - zhruba na území dnešního kutnohorského okresu - oproti 20. letům poklesl. K výrazným změnám došlo v širším okruhu města. Zde však nepozorujeme výrazné procentuální změny v počtu souzených delikventů, spíše se mění jejich charakter. Zatímco ve 20. letech se většina zločinců - v těchto případech se jedná převážně o krádeže, loupeže a vraždy - odehrála v pásmu od Kolínska na Čáslavsko až k Železným horám a jen malá část případů se udála za hranicemi tohoto pásu, vytyčitelného zhruba toky Labe a Sázavy, v mladším období se teritorium trestné činnosti souzených delikventů rapidně rozšiřuje. Jádrem samozřejmě zůstává širší zázemí Kutné Hory - Kolínsko a Čáslavsko - většina delikventů však spáchala své zločiny také nebo výhradně mimo onen výše zmíněný pás země. Do častěji frekventovaného okruhu přistupuje Praha a její okolí, Benešovsko, méně labské pravobřeží, výrazněji pás podél moravské hranice od Hradecka až k Pelhřimovsku a Telči. Počet zločinců, kteří operovali v celých Čechách - i západně od Vltavy - na Moravě či dokonce v sousedních zemích, se proti staršímu období zhruba zdvojnásobil. Již výše byl pro mladší období zmíněn častější výskyt zločineckých band.

Na základě jen samotné edice smolné knihy není ovšem jasné, z jakého titulu stíhal kutnohorský městský soud zločince, kteří svou aktivitou nezasáhli na Kutnohorsko, ale spáchali své činy např. v Praze, Slaném nebo Berouně. Nejde jen o teritoriální vzdálenost, ale i o to, proč zločinci, souzení převážně či výhradně pro zločiny např. v královském městě Kolíně a jeho okolí, nebyli souzeni soudem tohoto královského města. Snad zde hrálo roli to, kde a kým byl delikvent zatčen a kam byl dodán.

Editorský úvod bohužel nevěnoval pozornost četnosti a konkrétnímu trestání jednotlivých druhů deliktů. Vybereme tedy z trestných činů přečin a zločin krádeže, resp. loupežné vraždy. To je oblast, kde lze zároveň dobře ověřit tezi editorů, že delikventy dohnala k jejich činům především sociální situace, zatímco justice sloužila ochraně zájmů vládnoucí třídy. V této sondě nebyli sledováni přechovávači a překupníci kradených věcí, kteří sami nekradli, pozornost nebyla věnována ani zpronevěráám.

Ve vzorku zápisů z dvacátých let bylo zjištěno 30 zlodějů a 18 loupežných vražd. Ze zlodějů bylo 18 oběšeno, 3 sťati, 1 na intervenci pouze vypovězen a u 8 případů chybí v knize záznam o rozsudku. Nelze ovšem automaticky usuzovat, že šlo o osvobození, protože část z těchto nejasných případů tvoří rozsáhlé krádeže. Pachatelé loupežných vražd, kombinovaných často s běžným zlodějstvím, byli v 7 případech oběšeni, 8 jich skončilo život v kole a u 3 není druh popravy blíže specifikován.

V období 1552-71 byl již výkon justice strukturovanější, v těžkých případech ovšem také razantnější. Pro krádež bylo souzeno celkem 142 lidí, 65 osob stálo před soudem pro loupežnou vraždu nebo pro kombinaci vražd a krádeží. Základním trestem za krádež zůstalo oběšení.⁶ Tak skončily svoji pouť bezmála dvě třetiny osob (92). Výjimečně bylo stětí (3 osoby). V posledním sledovaném roce byly i za pouhé krádeže většího rozsahu vynášeny ortely smrti v kole (celkem 7 případů). Celkem bylo tedy za krádeže, případně v kombinaci s návaznými delikty jako přechovávání atd. popraveno 72,5 % vyšetřovaných. 39 osob vyvázlo životem - až na výjimky byli vypovězeni z Kutné Hory. Velká část z těchto delikventů ovšem s tímto městem - alespoň jak lze na základě edice smolné knihy usuzovat - neměla nic společného. Tito vyváznuvší zloději byli většinou pachatelé drobných krádeží - cca do 2-3 kop grošů. Část z nich je skutečně možno považovat za sociální případy - byli to lidé, kteří kradli z nouze a pro uživení rodiny. Předmětem jejich zájmu byly většinou potraviny a ošacení. Někteří ze zlodějů byli propuštěni na přimluvu či rukojemství, dva odsouzenci odvolali před popravou původní výpověď, vynucenou na mučidlech. Je zajímavé, že podíl zlodějů, kteří vyvázli životem, se v období 1552-71 blíží údajům známým např. pro Krakov této doby (76 % popraveno).⁷

V případě loupežné vraždy či vraždy kombinované s krádežemi připadal v úvahu pouze trest smrti. Jeho nejběžnější formou byla smrt v kole - 42 (64,6 %) případů. Trest byl někdy zostřen o trhání žhavými kleštěmi, odírání z kůže apod. Oběšení či stětí (3 a 5 případů) bylo v tomto kontextu enormně lehkým trestem. Vzhledem k tomu, že mezi delikventy této skupiny byla řada hromadných vrahů (několikrát přiznána účast na 15-20 vraždách etc.), nemůžeme se divit skutečnosti, že 9 zločinců skončilo po dlouhé exekuci život na rožni a 2 další byli nakonec čtvrceni. U žen nebyly tyto tresty aplikovány. Jedna byla - s ohledem na kombinaci zločinů s čarováním - upálena a dvě zahrabány a probity kůlem. Celkem bylo ke kvalifikované popravě odsouzeno bezmála 90 % loupežných vrahů. Budeme-li uvažovat zloděje a lupiče jako celek, bylo v letech 1552-71 popraveno celkem 81 % těchto delikventů. Snad až na několik výjimek je popravené možno charakterizovat jako recidivisty a naprosto deklasované zločince, kteří svou činností postihovali především sociálně slabší městské i vesnické vrstvy.

Několik zde prezentovaných sond do edicí zpřístupněného pramene chtělo jednak upozornit na skupinu otevřených otázek, k nimž smolná kniha inspiruje, jednak ukázat bohatství informací, které je např. při kvantitativních rešerších možno z tohoto materiálu získat. Využitelnost edice dále vzroste v případě, že budou vydány podobné památky, které s kutnohorskou knihou časově i místně korespondují.⁸ Je to především smolná kniha města Pardubic z let 1538-60, na kterou upozornil Z. Bičík, zapomenout by se nemělo ani na trestní zápisy v kutnohorských radních manuálech, o nichž se zmiňují sami editoři. Především však bude v budoucnosti nutno podrobit

komplexní analýze trestní materiály pražského apelačního soudu, klíčové prameny k poznání české městské justice po r. 1547. Promyšlená registrová edice M. a Z. Bisingerových ukázala, že i rozsáhlý pramen (325 fólií) stejnorodého charakteru je dobře zpřístupnitelný na nevelkém prostoru např. archivní ročenky.

Poznámky:

- 1 MARIE A ZDENĚK BISINGEROVI, *Kutnohorský manuál práva útrpného (smolná kniha) 1521-1571*, Práce z okresního archivu v Kutné Hoře 1987, 127 s.
- 2 Srovn. např. KOŘÁN, J.: *Dějiny dolování v rudním okrsku kutnohorském*, Praha 1950.
- 3 Z roku 1573 pochází pod č. 365 pouhý přípisek omilostňující jednoho z podezřelých v případě horních podvodů r. 1571. Vymazání jeho jména z knih smolných, aby on ani jeho děti nebyli "na poctivosti utrháni", nařídila česká komora.
- 4 Zůstává otázkou, do jaké míry je možno ztotožnit se s názorem editorů, že při velikosti Kutné Hory není celkový počet poprav "tak hrozný, protože na jeden kalendářní měsíc připadá ani ne jedna poprava" (s. 7).
- 5 Odhlédněme od skupiny 15 nezapsaných rozsudků ve dvacátých letech. Není totiž pravděpodobné, že by neuvedené rozsudky byly všechny buď jen na smrt nebo jen k lehkým trestům či osvobozující.
- 6 Srovnej RAUSCHER, R.: *O krádeži a loupeži v českém právu zemském*, Bratislava 1929, s. 52, a MALÝ, K.: *Trestní právo v Čechách v 15. a 16. století*, Praha 1979, s. 152-158, zvl. s. 153.
- 7 Srovnej KAMLER, M.: *Kary za kradziez w Krakowie i Poznaniu w 2 polowie XVI wieku*. in: *Spoleczenstwo staropolskie. Studia i skice IV*. Warszawa 1986, s. 7-17.
- 8 Přihlédnout bude nutno k výsledkům rozsáhlého Pánkova výzkumu hrdelního soudnictví jižní poloviny středních Čech. Výsledky nejnověji sumoval J. PÁNEK ve studii *Městské soudnictví hrdelní v pozdně feudálních Čechách (Výsledky, problémy a perspektivy studia)*, *ČSČII* 32. 1984, s. 693-728.

© Jiří Pešek, 1991